

ՈՒՂԵԳՐԱԿԱՆ

ԳՈՐԿԱՆՆԵՐ ԼԵՐԱՆԵՐ ՄԷՋ

(Ընթերցանական)

Պ.

Մուշտակներու եւ Խաչնիւններու մէջ աւուր փաթթած՝ երանք կառքէն գուրս եւ մտաւոր կայարան: Բուռախան Կարապետը՝ չորս բարձրագոյն բաժանիչներով, ահա ինչ որ ամենէն յառաջ գրաւեց մեր ուշն ու միտքը: Զանազան հարգներէն ոմանք միայն ստաց թէյով չբաւարանալով՝ ինքնաբերական փորձեցան, ոմանք ալ երկուսը միասին ունենալ ուղեցին: Ամէն մարդ կ'աշխատէ իր մարմինն եւ ստաւ մըսը ստացնել ինչ կերպով որ կրնար: — Կայարանին մէջ մեզմէ զատ ուրիշ աղիւրդներ եւս կային. բայց ասանք իրենց համար յատուկ կառք վարձած՝ աւելի ազատութիւն կը վայելէին ճաշելու եւ մեկնելու, ուստի եւ անհոգութեամբ բազմոցի վրայ ընկողմանած երկար զրոյցներով էին զբաղած. ինչպէս կ'երեւար թէյի ու զօգկայի խնդիրն իրենց վաղուց լուծած էին: Իսկ մենք մէկ քառորդէն կամ առ առուելն կէս ժամէն պէտք էր կամայ ակամայ մեկնէինք, որով հետեւ մենք էինք կառքին տրամադրութեան տակ եւ ոչ թէ կառքը մեր: Ամբողջ գիշեր, թէեւ ցուրտ եւ բուք, ստիպուած էինք ճանապարհորդել, ելելով կէս գիշերին կաւկասեան լեռանց գագաթին եւ առաւօտուն դէմ իջնալով անկից: Պաշտօնական ծրագրին համաձայն, հանրակոթքը պարտաւոր էր հետեւեալ երեկոյ անպատճառ թիֆլիս հասնիլ:

Կայարանին մէջ մեծ հաւաքածոյ կար կազմէի վրայէն քաղած վանկին (crystal), որ շատ գեղեցիկ եւ շատ մեծ կողմեր կը բովանդակէր: Ամէն ճանապարհորդ այս կայարանն եկած ժամանակ՝ մանաւանդ օտարականները, շատ անգամ կը գնին եւ կը տանին իրենց հետոյ Այս քարերու մէջ կան այնպիսիներ, իոյզի, զարմանալի յատակութեամբ եւ տարօրինակ ձևերով, որոնք մինչեւ 30 ֆրանկի կը ծախուին այստեղ. քայց փոքր քովորական կտորները կարելի է 20—30 ասնտիմի գնել: Միջակ մեծութեամբ մի տիպի վանակն ալ եւս գնեցի, մօտ 2 ֆրանկ վճարելով: Թէյն եւ չիպսիկն բաւական կազդուրած էր զմեզ, կըրտակարգ ապահովապէս տակալ լիննային օգին, ուստի առանց ուշանալու երանք դուրս, երբ մեր ciceroni-ն իր նոր կառապանովն եւ նոր երկր զոյգ ձիերովը կազմ եւ պարսպաւ էր արգելն:

Կայարանին տընուր ցանկապատ պարտիզակ մը կտր, որուն մէջ գեղեցիկ յիշատակարան մը կը բարձրանար: Յիշատակարանը՝ Դարեայի ձորին երկններանգ քարերէ քանդակուած վիմարձան մի էր, որուն երեսի կողմը փորուած էր՝ Աղեքսանդր Գ. կայսեր եւ կայս. Գեորգաստանի այցելութեան թուականը՝ 1888 Սեպտ. 20:

Ուղեկիցները շարուեր էին արգէն իրենց տեղերը կառքի մէջ. եւ ալ աճապարեցի եւ կառքը շարժեցաւ: Գեւ իրենց բոլորովին թարմ ուժի մէջ՝ ձիերը մեծ փութով եւ աղմկով սկսան սրընթաց տանիլ զմեզ: Զանապարհը նոյն լայնութեամբ կը շարունակուէր: Բուքը զարդած էր առ ժամանակ, բայց օդի հետադհետեւ նօսրանալը եւ ցրտի սաստկանալը, որ անորոշմամբ կը թափանցէր ոչ միայն կառքէն այլ երբեմն նաեւ մուշտակներէն ներս, զբացնել կու տային մեզ՝ թէ ծովի մակերեսէյմին աւելի եւ աւելի կը ցածնար մեզի եւ մենք կը սաւառնէինք յաւիտենական ձիւնապատ լեռնակողերու վրայ:

Այս վիճակի մէջ քննաւ կարելի չէր, խօսելու տարժեք չունէի, ուստի վերջին անգամ մը դարձեալ երկարօրէն դիմեցի սպիտակաթաւ կազմէի վիթխարին եւ միանգամայն վեր ձիւնապատ լանջքն ու գագաթին, որ մեր ճանապարհին դիմաց հակա կը բարձրանար, եւ ընկրկեցայ դարձեալ մտածութիւններու շարքի մէջ, որ միակ անբաժանելի ընկերն է մարդուս, եւ հաւասարմի՝ արտայայտութիւնը ուղիւորի տրամադրութեամբ:

Պաշտօնական ճանապարհամենաբարձր սարն է Կաթիլ (16.553 ոտք), որ այս ճանապարհի երկու ծայրերէն ալ կը տեսնուի, թէ թիֆլիսէն եւ թէ մանաւանդ Ղազիկականէն, ուսկից արդէն շատ քիչ հեռաւորութիւն ունին: Կազմէի բարձր եւ կաւկասեան գլխաւոր լեռնաշղթայի հետեւեալ գագաթները: Էլբրուս, որ ամենաբարձրն է, եւ ապա Կաթիլ-Գոթուս եւ Դիլ-Գոթուս: Մեր պատմական Մաթուր (Աբուրդ 16.916), որ նոյն շղթային չի վերաբերիր, նոյն պէտք բարձր է Կազմէի:

Առ հասարակ այս բոլոր լեռներու նկատմամբ ժողովրդեան մէջ երկայն ժամանակ նախապաշարում կը տիրէր եւ մասամբ հիմա ալ դեռ կը տիրէ՝ թէ այս սարերու գագաթներն անմահելի են, եւ այս մասին ամէն լեռնային համար առանձին աւանդութիւններ կը պատմուին:

Կաթիլի կողմու լեռնաբնակները կը հաստատային թէ Էլբրուս ոտքը ճահճներով է

շրջապատուած, իսկ գաղաթման վրայ ընդարձակ քարայրի մէջ կապուած եւ շղթաներով աճեղ հսկայ մի: Այս նոյն աւանդութիւնը Հայոց մէջ կը պատմուէր Մառիկոյ համայն, որ «Արտասալգո» շղթայակապ կը մնայ դեռ, թէեւ իր երկու հաստարիմ շներն շարունակ լցելով կը մաշեցընեն շղթաները: Բայց միւս կողմէն նաւասարդի որը դարբիններու թաղահամայնութեան էր, որն երկաթեայ օղակները դարձեալ կը հաստանան: — Ուրիշ ժողովրդական աւանդութիւն մը կը պատմէ թէ Եւթրոպի գլխին «Սիմուրգ», անուանով վիթխարի թռչուն մը կը բնակի, որ մի աչքով ամբողջ անցընող կը տեսնէ եւ միւս աչքով՝ բովանդակ ապագան: Երբ այս թռչունն օդ բարձրանայ, թեւերու շարժումն մրրիկ կը գոյնալայ եւ ծովը կ'ալի կծի: Երբեմն Եւթրոպի մշտնաձիւն գագաթէն ողբազին ձայներ կը լսուին: Սիմուրգն եւ որ կը կուտայ, այն ժամանակ անտառներու մէջ թռչունները կը լռեն, ծաղիկներն իրենց ցորուններու վրայ կը խոնարհին, ժպտապատ ձորերու մէջ վտակները կը մանչնեն եւ ինքն իւր փառայեղ գագաթն ամպերու մէջ կը ծածկէ: — Երբեմն ալ ներդաշնակաւ որ քրախտային ձայներ կը լսուին. այն ատեն երկնքը կը պարզի, մութ կապոյտ գոյն կը զգնուի: Եւսան սպիտակ ծնօտը արեւու սկիւզոյն ձառագայթներուն մէջ կը փայլի: Եւսնային առաւելներն ուրախ, դուրսը կը խոնարհեն, եւ անտառը կը լեցուի անուշահոտութեամբ: որ նոր կեանք կը պարգեւէ ծաղիկներուն¹:

Կազդէկի համար պատմութեանը եւ ալ յիշեմ հետեւեալը: Ճիշդ գագաթման վրայ կանգնած եւ Արա համա վրանը, այնպիսի կերպակ, որուն նմանը երբեք տեսնուած չէ երկրիս վրայ: Վրանին մէջ, մուրի վրայ պառկած քնած եւ մի մանկիկ, չորս կողմը թանկագին քարերով պատած, որոնց մէջ ցորենի հատիկներ ալ կան խոնան: Մարդկային էակ կարող չէ, հրաման չունի այն վրանը տեսնելու: Հազիւ թէ յանդուգն մէկը բարձրանայ մինչեւ որոշ դիմ մը, իսկոյն կարկտախառն աստիկ փոթորիկ կը սկսի եւ մարդը կը ստիպուի ետ գտնալ: Ժը. դուրսն միայն, Հերակլ Վրաց արքայի ժամանակ ծերունի մի իր որդւոյն հետ, (որոնց երկուքն ալ կին չէին ունեցած) ելնը եւ մինչեւ գագաթ: Դերունին տեսնը եւ այնտեղ Արա համա վրանը, առեր եւ քանի մի հատ ցորեն եւ այս հատիկներն իր որդւոյն յանձնելէն վերջը,

ինք դարձեալ ելնը եւ գագաթը, մտեր եւ վրանն եւ ալ չէ ետ գրանել:

Երբ ամենահին պատմութիւնը նոյնպէս աւանդութիւններ հասուցած եւ մեզի կաւկասեան լեռներու նկատմամբ, այս աւանդութիւնները կը վերաբերին այն շրջանին, երբ Գ. դարուն, ազգային հիթանոսական կրօնը յուսահատ պայքար կը մղէր օսարամուտ քրիտոնութեան դէմ: Ագաթանգեղոս կը պատմէ թէ երբ «Եւրազմոյն», կողուած մեհնաւորներն վնասուած մարդակերպ գեւերն՝ ապաստան էին գտած Անահայտ մեհնին մէջ, եւ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկնը եր զանոնք անկն ալ արտաբերու, խեղճ գեւերը շուրաւ մնացած՝ չէին դիտեր ուր երթալիքը. եւ կը մտածէին՝ թէ «Ի յո՞ դիմեալ փախիցաւ», ահա գեղեցիկ խորհուրդ մը կը յղանայ իրենց դիւական գիտուն մէջ եւ կ'որոշեն գալ մտնել «Ի բնակիչս լերինն իսկաւ», Այս կերպով Անահայտ մեհնին «տերունական խաչով» հալածուած հայկական քառանկները կը տեղափոխուին կաւկասի լեռնաբնակներու մէջ: Բայց արեւոյ անկից զինքն արաքսոյը եղած եւ թէ չէ, այստեղ թէ պատմութիւնն եւ թէ աւանդութիւնը կը լռեն: Չիմի թէ այս պատճառով է, որ կաւկասեան լեռանց բնիկները՝ թէ լեռնային եւ թէ վրացի, ի սկզբանէ ի վեր այնքան հակառակ եւ գտնուած Հայերուն, եւ մինչեւ հիմա ալ, չնայեալ ժողովրդական համայնական փոխաբերու, նոյն խուլ հակառակութիւնը գեւ կը շարունակուի...:

Կազդէկի օտորոտի եւ լանջի վրայ այժմ Վրաց բազմաթիւ լեռնական ցեղերէն մէկը կը բնակի, ուրումն իւրծիթներու մէջ. արտոյ մէջ դեռ եւս անաղարտ կը պահպանուին բնական լեռան այն պայմաններն, զոր կը յիշէ «Բնուս» փոն. Բենափոր սենեակ առանց պատահանի, նախապատմական ծխան, եւ բնակարանը հաւասարապէս բաժնուած տանտերերու են իրենց դուրսի ու արջուրի մէջ: Այս լեռնականները կը զբաղին գլխաւորաբար որսորդութեան, եւ յաճախ կը պատահին վայրի ցուլերու, որոնք դեռ այս կողմերն առատութեամբ կը գտնուին: Այս կենդանիներու մօրթն եւ մանաւանդ եղջերուները վաճառման արդիւնաւոր առարկայ են որսորդներու համար:

Կազդէկի բարձունց վրայ ելնելու առաջին փորձն արած է 1811ին, Պարրօտ (Parrot), որ նշանաւոր եւ իր Մառիկո վրայ կատարած յաջող էլքովը, Բայց նա չէրցաւ մինչեւ գագաթ հասնել: Պարրօտ՝ 11-500 ոտք բարձրութեան

¹ Ս. Մէշ, Կաւկասիա (С. Меш, Кавказ, էջ 38—39):

վրայ, $3\frac{1}{2}$ ոտք մեծութեամբ խաչ մի է գտած, եւ որ աւելի զարմանալի է անկից 300 ոտք վեր ալ վանք մի է գտնուած, որ յատկապէս փութած կ'երեւայ քարայրի մը մէջ: Տեղացիներու աւանդութեան համեմատ, հին ժամանակներն այս վանքի մէջ եօթը ճգնաւոր կը բնակին եղբիւր, որոնց մէկը սուրբ: Վեց անապատականներն, շար նախանձէն զրգուած, յաջորդեալ են խորամանկութեամբ իրենց ընկերը մոլորեցնելով, զրկել սուրբ ընկելէ: Բայց երկնային պատիժը հասեր է շուտով բոլորին վրայ, եւ եօթն ալ ստիպուել են թողուլ վանքն եւ իջնել վար: — Պարտաւն վերջ ուրիշներ ալ փորձեցին, բայց չյաջողեցան: Թաղաղութիւնը պահուած էր 3 անգլիացիներու (լնդոնի Ալպեան կուրի անգամ), որոնք 1868ին ամէն գիտարութիւններու յաղթելով կրցան մինչեւ գագաթն ելլել: Իսկապէս կազմէին՝ ամենէն հետաքրքրական տեսարանը կը կազմեն կը ստանալայրերը (АЕДУННУ), զորոնք առաջին անգամ հայ մը, Պր. Իստիսեան է ուսումնասիրած (1863): — Ստանալայրերէն մէկը՝ Դեփորդէ կոչուած, վերջին 25 տարւան մէջ ընդհանուր հետաքրքրութեան եւ ուսումնասիրութեան առարկայ էր դարձած: Դեփորսկին կազմէին լանդքի վրայ՝ հիւսիս — արեւելեան ուղղութեամբ՝ մինչեւ 4 քիլոմէտր երկայնութիւն ունի, եւ ծովու մակերեւութէն 8200 ոտք բարձրութեան վրայ, իր լայնութիւնը՝ 460 մետր կը հասնի: Այս ստանալայրի տեսարանը վերին աստիճանի հմայիչ է, բայց միեւնոյն ժամանակ աս է, որ իր կրծքէն ահագին կտորներ բաժնելով կը գլորէ վար՝ ճանապարհի երկն եւեկութիւնը արգելելով:

(Ընթերցողներ):

Կ. ՏՈՐԻԱՆԱ

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՍԵՐԳԻՍ ԲՈՒԹԱ ԲՈՒԹԱՍՈՒՆԸ ԱՆԵՑԻՍՈՒՆԸ

Հնդկաստանի արդի հայ գաղմականութեան արգար պարծանքն, Անգլո-Հնդկահայ գիտնորական բժիշկներու ամենէն երիտասարդը՝

Կաթիկ անունը նոր է Ռուսացմէ պայտէս կոչած, չնկից գարու սկիզբները, վրացի պաշտօնաւոր մի անունով, որ լեզան ասորոսը Ստեփաննիմիդ (Ստեփաննիմիդ) գիւղէ կը բնակէր: Այս պաշտօնեայն Կաթիկ, կամ աւելի ճիշդ՝ Կաթիկ շարունակեալ յարգեցողութեան մէջ էր Ստեփաննիմիդ անուն պաշտօնաւորներէն հետ, ուստի եւ այս վերջիններն իրենց պաշտօնական գրութեանց մէջ թէ նոյն գիւղն են թէ մերձակայ միջապատ ընտազագաղմը կազմէին անունով կը սխալուէին, որ եւ ձեռքած է միեւնոյն: Հիմա՛յ: Վաղեղ կը կոչեն Սէն Լուի, որ ասել է ստանալին (կիսով — ստալց լուսէն):

Բայց նշանաւորը, զոր պատիւ կ'ունենամ ծանօթացնելու այսոր շնորհիւ Պ. Ս. Հայկազունի կալիֆայութեան բարեկամիս, բժիշկ թագէտոսեան Աւետուհեանց կ'երեւի լինել այն մեծ տաղանդներէն, որք գիտական աշխարհի վաստակարեկ ճակատամարտին մէջ իրենց հակա գործառնութիւններով ոչ միայն կը փայլեն կանուխ, այլ եւ շուտով կը հանդիսանան գիշգիշ յաղթող:

Զուակ հայրենասէր անձի, որ ազգային մատենագրութեան մատուցած է գնահատելի ծառայութիւններ, արեւակից անուանակիր նշանաւոր Հայու, որ ժամանակակից պատմութեանց մէջ ռոնի սոխտանը հէնք, զբժիշկ Աւետուհեանց կը համարիմ այն Նաբգապիս անձնաւորութիւններէն, որոնց սիրտը կը տրորէ միշտ ուժգին՝ ոչ թէ անձնական խարստիկ յառաջադիմութեան, այլ ցեղական մշտատու յառաջադիմութեան տենչով:

Կրտսեր որդին է աս Տանգուցեալ Թադէօն Աւետուհեանց՝ Մեարովի թագադրեանցի գործակից եւ Միքայէլ Նաբգապեանցի մտերիմ, այն բարեհամբաւ գիտնականին, որ կալիֆայի «Արարատեան» ընկերութեան հիմնադիրներէն եղաւ, եւ «Աշխատէ» թերթին գլխաւոր իրաւարարակներէն:

Բժիշկ Աւետուհեանց ծնած է կալիֆա 1854 թուին Դեկտեմբերի 4ին եւ մկրտած նոյն քաղաքի Հայոց Ս. Կալարէթ եկեղեցւոյն մէջ: Սարգիս կոչուեցաւ՝ որպէս զի կենդանի մնայ անունն իւր գերզատաւորին մէկ անգամին, այն է՝ թագէտ Աւետուհեանցի քեռւոյն՝ Սարգիս Մանուկի իշխանին, որ Բիրմանական տէրութեան մէջ մեծ նախարար եղած էր՝ եւ շատ մը երեւելի գործերով հռչակաւոր հանգիստացած, 1824ին ալ խաղաղարար կանգնած էր Ղևգըղի եւ Բիրմանիոյ մէջ ծագած առաջին եւ մեծ պատերազմին:

Թագէտ Աւետուհեանց կալիֆայի ծանօթ գիտնորանք ծնած է Բարսի 1810 թուականին: Ինչ տարւած մանուկ իւր հօրը հետ գաղմած է Կալիֆա, հոն իւր ուսումը կ'առնու: Հայոց Մարգարիտեան անտառին մէջ, եւ նշանաւոր կը հանդիսանայ փայտէն յաւաքարեւութեամբ, Հնդկաստանի այլեւայլ քաղաքներուն մէջ զանազանութեամբ պարագլով. միանգամայն եւ քիմ սիրով հետամուտ կը լինէր աշխարհի գրագիտութեան, ունի բաւական հրաշալիութիւններ եւ երգեր: Թագադրեանցի մահուան առթիւ, որած է արտասուլ ուսանաւոր մը, որ լոյս տեսած է 1856ին Ջիւնիւնի «Երազայ» լրագրատանի մէջ, եւ 1866ին ալ Միքեան Սթ. Յ. Յովսէփեան լուսը քահանային երկաթեան «Միտրուլայ Թագադրեանց» կենսագրութիւնը հրատարակել:

Եւ Տե՛ն «Դիւսաւիթ Եւթ. Եւթաւոր Սարգիսի» Բագադրէ Իմրայ Կրտսէրութեան Միջոցով Թագադրեանցի Կ. Պրէս 1888: Եւթ. Պարտաւորութեան էջ 20, 21, 29, Նոյնպէս, «Անտառեւիտ» կալիֆայի լուսագրութեան Եւթ. Յովսէփեան Կ. Պրէսի Միքեան, Թիֆլիզ, ապ. Մարգարիտեան 1888, էջ 46, 52, 56 եւ այլն:

Սարգիս Մանուկեան վերջինսն է Ի Թագադրեան